

نقش دانشگاه‌های غیرانتفاعی در توسعه‌ی کشور

مسعود شفیعی* و وحید یزدانیان**

* استاد، دانشکده‌ی مهندسی برق، دانشگاه صنعتی امیرکبیر
** دانشجوی دکتری، دانشکده‌ی فیزیک، دانشگاه صنعتی امیرکبیر

mshafiee@aut.ac.ir yazdanian@ict.gov.ir

تاریخ پذیرش: ۸۸/۰۵/۱۵

تاریخ دریافت: ۸۸/۰۱/۲۵

چکیده: توسعه‌ی ارتباط صنعت و دانشگاه براساس نیازها و توانمندی‌های دو طرف صورت می‌گیرد و الگوهای ارائه شده توسط صاحب‌نظران نیز بر همین اساس طراحی و اجرا شده است.

صنعت وابسته به دولت و دانشگاه‌های دولتی باعث تأثیرپذیری ارگانیک این دونهاد از دولت شده است به نحوی که عملاً جهت‌گیری سیاست‌های توسعه‌ی صنعتی و دانشگاهی در سده‌ی گذشته تا حد زیادی دولت‌فرما و مطابق با مقتضیات سیاسی کشور بوده است [۱ و ۸].

با اجرایی شدن اصل ۴۴ قانون اساسی و روند رو به رشد خصوصی‌سازی در شرکت‌ها و سازمان‌های دولتی ذیل این اصل، قطعاً شاهد افزایش رقابت بین این شرکت‌ها و سازمان‌ها هستیم که باعث ایجاد زمینه‌های تقاضای جدید برای افزایش توان رقابتی و حفظ استانداردهای کالا و خدمات خواهد شد.

از سوی دیگر، با اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی، دانشگاه‌های دولتی نیز به دلیل پیشینه‌ی دولتی و تطبیق خود با فضای حاکمیت مطلق دولت، نمی‌توانند پاسخگوی نیازهای رو به رشد و تقاضاهای جدید جامعه و صنعت باشند.

به‌علاوه آنکه، با کم رنگ شدن نقش دولت، فقدان راهکارهای قانونی و حقوقی حاکمیتی برای توسعه‌ی ارتباط صنعت و دانشگاه، این ارتباط از حالت دولت‌فرما به ارتباط خویش‌فرما تبدیل خواهد شد. ارتباطی که زمینه‌ها، الگوها و الزامات آن کاملاً ناشناخته است.

طی این مقاله درصدد هستیم تا با بررسی نیازها و توانمندی‌های متقابل صنعت و دانشگاه در فضای گذار از نهادهای دولتی به نهادهای غیردولتی، الگویی جامع برای ارتباط صنعت و دانشگاه در فضای غیردولتی ارائه کنیم.

کلید واژه: ارتباط صنعت و دانشگاه، دانشگاه‌های غیرانتفاعی، توسعه‌ی ملی، خصوصی‌سازی.

مقدمه

گرفته است زیرا به لحاظ تئوریک، متکی بر این اندیشه است که "محیط بازار زمانی برقرار می‌شود که رقابت کامل برقرار باشد" [۵] و بخش خصوصی طوری عمل می‌کند که کارایی اقتصادی حاصل شود. مزیت توسعه‌ی بخش خصوصی آن است که از در اقتصاد خصوصی از طریق رقابت - و نه مقررات کنترل کننده - می‌توان تولیدکننده را تحت فشار قرارداد تا محصول را با قیمت حداقل تولید کند که این امر در ساختار دولتی امکان‌پذیر نیست [۹].

دانشگاه کانون اصلی تربیت نیروی انسانی متخصص و آموزش دیده است که با برخورداری از ایده‌ها و اندیشه‌های نو

خصوصی‌سازی تقریباً همزمان با انقلاب صنعتی بر مبنای ضرورت‌های بازسازی در زیرساخت‌های صنعتی کشورهای اروپایی از سوی طرفداران کاپیتالیسم، مطرح شد و بلافاصله از سوی دولت‌های سلطه‌طلب اروپایی خصوصاً بریتانیا - مورد استقبال قرار گرفت. از آن زمان تا کنون مستمراً مدل‌ها و الگوهای تازه‌ای برای دستیابی به هدف خصوصی‌سازی از طرف صاحب‌نظران و کارشناسان پیشنهاد شده و با گذشت زمان، درک و فهم افراد و جوامع از این مفهوم، غنا و پیچیدگی بیشتری یافته است.

در کشورهای با تجربه‌ی موفق خصوصی‌سازی، این حرکت با هدف افزایش کارایی فعالیت‌های اقتصادی صورت

دانشگاه‌های دولتی همچنان بر ارائه آموزش‌های رسمی اصرار دارند یکی از راهکارهای برون رفت از این گونه مشکلات نیاز به آموزش‌های کاربردی و بهره‌گیری از مراکز آموزش غیردولتی است. بر این اساس تنها در سال جاری بیش از ۶۰۰ تقاضای تأسیس برای آموزشکده‌های علمی و کاربردی به دانشگاه جامع علمی و کاربردی واصل شده است که از این میان ۱۹۸ آموزشکده مجوز راه‌اندازی کسب کرده‌اند. رویکرد فزاینده به آموزش‌های کاربردی چالشی دیگر پیش روی دانشگاه‌های دولتی است که عملاً با بهره‌گیری از دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی غیردولتی می‌توان به آن غلبه کرد.

• پارادایم تعریف آموزش عالی در بخش دولتی

طبق تعریف، دسترسی به آموزش عالی نه فقط امکان ثبت نام در مؤسسات آموزش عالی، بلکه فرصت مشارکت فعال در همه‌ی عرصه‌های آموزش عالی و نیز نه فقط فرصت توسعه‌ی دانش آکادمیک و آموزش در سطح عالی، بلکه فرصت توسعه‌ی مهارت‌هایی از جمله ارتباطات اجتماعی و انسانی، پرسشگری، تفکر انتقادی و منطقی و تصمیم‌سازی، خصوصاً در حوزه‌ی مدیریت صنعتی است که با توجه به نوع آموزش‌های مصوب و سنتی در دانشگاه‌های دولتی، عملاً تحقق آنها امکان‌پذیر نخواهد بود. نیاز به آموزش‌های بین رشته‌ای نیازمند بازنگری کلی در دوره‌های آموزشی دانشگاه‌های دولتی است. علی‌رغم تأکید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بر توسعه‌این نوع از آموزش‌ها، تاکنون دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی نتوانسته‌اند گام‌های مؤثری در این خصوص بردارند. ریشه‌ی این امر را باید در وابستگی قابل توجه دانشگاه‌های دولتی به بودجه‌های دولتی آن است که بیشتر از آنکه به دنبال برطرف ساختن نیازهای جوامع صنعتی باشد، به دنبال رفع نیازهای سنتی دولت از طریق تربیت نیروی انسانی غیر ماهر است. آمارها نشان‌دهنده‌ی آن است که بیش از ۶۷٪ بودجه‌ی اختصاص‌یافته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، یعنی ۱۲، ۷۷۱ میلیارد ریال تنها صرف دانشگاه‌های وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری شده‌است. (جدول ۱)

حال آنکه دانشگاه‌های غیردولتی، تنها به اتکای منابع خود باید به توسعه‌ی آموزش عالی بپردازند که این امر به مصرف منطقی منابع و تلاش برای یافتن منابع مورد نیاز، خصوصاً از طریق تعامل سازنده با صنایع منجر خواهد شد که به استحکام الگوی ارتباط خویش-فرما بین صنعت و دانشگاه منجر می‌شود.

می‌تواند هر لحظه در شریان‌های حیاتی جامعه که حرکت رو به رشد دارد نیروی نوینی را تزریق کند.

با توجه به الزامات و تحولاتی که طی فرایند خصوصی‌سازی در کشور ایجاد می‌شود، می‌توان گفت که نیازهای کشور نیز دستخوش تغییراتی شگرف می‌شود که نیازمند طراحی نوعی نوینی از دانشگاه خواهد بود و ارتباطی که قبلاً با حمایت دولت و عملاً دولت-فرما صورت می‌گرفته است، پس از خصوصی‌سازی و پس از کم‌رنگ شدن نقش دولت باید به صورت خویش-فرما صورت پذیرد.

باتوجه به جهت‌گیری‌های اخیر کشور در راستای خصوصی‌سازی صنایع، بازنگری در جایگاه و ساختار دانشگاه در فضای درحال گذار کنونی اهمیت فراوانی می‌یابد [۲]. طی این مقاله درصدد هستیم تا اهمیت نقش‌آفرینی دانشگاه‌های غیردولتی را فرایند توسعه‌ی کشور خصوصاً از منظر برطرف ساختن نیازهای بخش صنعت مورد توجه قرار دهیم.

۱. دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی: چالش‌ها و چشم‌اندازها

دانشگاه‌های دولتی براساس ساختار، طرز تلقی و سابقه‌ی فعالیت خود در جامعه، با چالش‌هایی جدی در فضای رو به خصوصی شدن مواجه خواهند شد. عدم توانمندی در ایفای نقش، به عنوان پاسخگوی نیازهای صنعت و جامعه در الگوی خویش-فرمای صنعت و دانشگاه، یکی از مهمترین چالش‌هایی است که این بخش از جامعه با آن روبرو هستند. دلیل این ناتوانی را باید در عواملی چند جستجو کرد که مختصراً عبارتند از:

• رویکرد جامعه به آموزش‌های علمی- کاربردی

در دهه‌های اخیر با افزایش نرخ بیکاری دانش‌آموختگان مدارس و دانشگاه‌ها، انتقادات به عملکرد نظام آموزش رسمی بیشتر شده است. برای مقابله با این نارسایی، برخی از مسئولان و متخصصان کوشیده‌اند با اتخاذ تدابیری، برنامه‌های درسی را با مقتضیات جامعه و دنیای کار پیوند بزنند تا از این طریق ضمن ممانعت از بیکاری دانش‌آموختگان به تقاضای بخش‌های مختلف اقتصادی کشور به نیروی انسانی ماهر و متخصص پاسخ دهند. بر این اساس، سالانه ۳۰ درصد به دانشجویان علمی- کاربردی در سطح کشور اضافه خواهد شد و آخرین آمارها نشان‌دهنده آن است که در حال حاضر ۵۰۰ مرکز آموزش عملی کاربردی در کشور وجود دارد که این تعداد به زودی به ۶۰۰ مرکز می‌رسد [۳]. با توجه به رویکرد نوین به آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و با توجه به آنکه

جدول ۱. اعتبارات دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در سال ۱۳۸۵ (میلیارد ریال) [۷]

شرح	اعتبار هزینه‌ای از محل درآمد عمومی	تحقیقات دانشگاهی و توسعه فناوری	تملك دارائی‌های سرمایه‌ای	از محل درآمد اختصاصی	جمع كل	سهم (درصد)
مراکز وابسته به وزارخانه‌ها و سازمان‌های دولتی	۷۰۵	-	۷۲	۶۴۶	۴۲۳،۱	۶،۷
مراکز وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۷،۰۰۴	۷۲۴	۷۵۱،۱	۲۹۲،۳	۷۷۱،۱۲	۷،۶۷
مراکز وابسته به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	۶۲۳،۳	۲۶۵	۴۷۲	۳۰۲	۶۶۱،۴	۷،۲۴
جمع آموزش عالی	۳۳۲،۱۱	۹۸۹	۲۹۶،۲	۲۳۹،۴	۸۵۶،۱۸	۱۰۰
سهم (درصد)	۱،۶۰	۲،۵	۲،۱۲	۵،۲۲	۱۰۰	

دانشگاه‌های دولتی، با طرز تلقی اختصاص بودجه به عنوان "کمک"، فقط رؤسای دانشگاه‌ها پاسخگو هستند و بودجه حسب نظر آنها مصرف شود [۲] و [۷]. از سوی دیگر دانشگاه‌های با این نوع بودجه و طرز تلقی از منابع عمومی، نمی‌توانند مدیران و متخصصان مورد نیاز صنعت برای مدیریت سیستم‌های اقتصادی آزاد را تربیت کنند.

• نیاز روزافزون به آموزش عالی

شاخص نرخ ثبت‌نام خالص یا نرخ پوشش تحصیلی^۱ یا نرخ پوشش تحصیلی عبارت است از نسبت تعداد دانشجویان کشور به جمعیت واقع در گروه سنی ۱۸-۲۴ ساله متوسط جهانی مربوط به فنلاند (۹۲ درصد) است و پس از آن کشورهای کره جنوبی (۹۱ درصد)، یونان (۸۹ درصد)، آمریکا (۸۳ درصد) و سوئد (۸۳ درصد) قرار دارند.

در ایران نرخ پوشش تحصیلی آموزش عالی طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ روندی صعودی اما نسبتاً آرام داشته است و از ۳/۱۵ درصد در ابتدای این دوره به ۵/۲۲ درصد در انتهای آن رسیده است [۶]. این اعداد نشان‌دهنده آن است که نرخ پوشش تحصیلی در ایران هنوز با متوسط جهانی فاصله‌ی زیادی دارد و با در نظر گرفتن نقش دانشگاه‌های غیردولتی در سال‌های پایانی دهه‌ی ۷۰ و ابتدای دهه‌ی ۸۰ می‌توان ادعا کرد که دانشگاه‌های دولتی نقش قابل توجهی در افزایش نرخ مذکور نداشته‌اند (نمودار ۱).

• رویکرد غیر منطقه‌ای در آموزش عالی دولتی

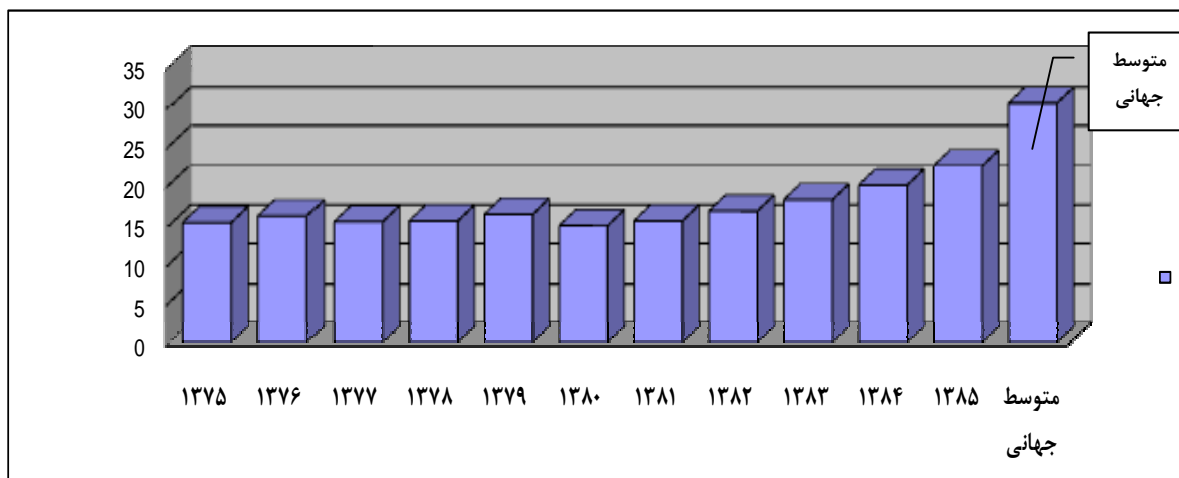
صنایع در فضای خصوصی به‌صورت منطقه‌ای و با توجه به قابلیت‌های بومی در هر ناحیه رشد خواهند یافت. تأمین نیاز این صنایع نیز در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی باید به‌صورت منطقه‌ای و متوازن در کل کشور انجام شود تا نشانه‌ای از توسعه‌ی متوازن صنعتی در کشور باشد. آمارها نشان‌دهنده‌ی رویکرد رشد غیر متوازن و غیر منطقه‌ای دانشگاه‌ها در کشور طی سال‌های گذشته است، به نحوی که از ۷/۱۹ درصد برای تهران تا ۷۰ درصد برای استان خراسان شمالی در نوسان است [۱۱].

• آزادی عمل در هزینه کردها: بند الف ماده ۴۹

بند الف ماده‌ی ۴۹ قانون برنامه‌ی چهارم توسعه، صراحت دارد بر اینکه: "اعتبارات هزینه‌ای از محل بودجه‌ی عمومی دولت براساس قیمت تمام شده به دستگاه‌های اجرایی (وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی) اختصاص می‌یابد. اعتبارات هزینه‌ای، تملك دارایی‌های سرمایه‌ای و اختصاصی این مؤسسات، کمک تلقی شده و پس از پرداخت به هزینه‌ی قطعی منظور می‌شود.

به عبارت دیگر، بودجه‌ی اختصاص یافته به دانشگاه‌های دولتی جنبه‌ی "دولت" پیدا می‌کند و از شمول قانون و هزینه - فایده خارج می‌شود این موضوع عملاً خلاف روند حاکم بر انجام هزینه در بخش بهره‌ور است و باعث آزادگی عمل لجام گسیختگی می‌شود. در سیستم‌های دارای بهره‌ور بالا، همه‌ی اجزا در قبال عملکردها پاسخگو هستند ولی در

1. Gross Enrolment Ratio

نمودار ۱. نرخ پوشش آموزش عالی ایران (۱۳۷۵-۱۳۸۵)

• عدم توازن در بازار آموزش عالی

بازار آموزش عالی را به دلیل ویژگی‌های خاص آن می‌توان به دو بعد "بازار تولید خدمات آموزشی" و "بازار کار آموزش عالی" تقسیم‌بندی کرد. در یک سیستم اقتصادی سالم باید شاهد توازن و تعادل در دو بازار باشیم. متأسفانه آمارهای موجود نشان‌دهنده‌ی نوعی تضاد و ناهماهنگی بین این دو بازار است.

در بازار اول، یعنی بازار تولید خدمات آموزشی، تقاضا از عرضه بیشتر است یعنی تعداد متقاضیان ورود به دانشگاه بیش از تعداد جایگاه‌های ایجاد شده برای آموزش عالی است. از سوی دیگر در بازار دوم، یعنی بازار کار آموزش عالی، شاهد فزونی عرضه بر تقاضا هستیم [۹]. در سال ۱۳۸۵ بالغ بر ۴۵۰ هزار نفر از دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی فارغ‌التحصیل شده‌اند که بخش‌های مختلف اقتصادی توانایی جذب آنها را نداشته‌اند. ریشه‌ی این امر را می‌توان در غیر مرتبط بودن این دو بازار به دلیل عدم تناسب بین نیازهای صنعت و آموزش‌های رسمی ارائه شده در دانشگاه‌های دولتی جستجو کرد.

۲. چشم‌انداز دانشگاه‌های غیردولتی

تنها سه سال پس از انقلاب فرهنگی شورای عالی انقلاب فرهنگی، آیین‌نامه‌ای را در تاریخ ۱۳۶۴/۷/۲۳ مبنی بر تأسیس مؤسسات آموزش عالی غیر انتفاعی غیردولتی و به منظور بسیج تمام امکانات مملکت در امر گسترش آموزش عالی کشور با ۱۷ ماده تصویب کرد. هدف از این مصوبه، ارتقای سطح دانش و فرهنگ جامعه، تأمین نیروی انسانی

متخصص مورد نیاز کشور، گسترش آموزش عالی به نحوی که پاسخگوی عطش جامعه برای کسب علم باشد و ... ایجاد زمینه‌ی مناسب برای فعالیت همه جانبه‌ی مردم در امر گسترش و اعتلای دانش و پژوهش کشور بود. بدین ترتیب این مؤسسات توانستند در سال تحصیلی ۱۳۷۴ از طریق کنکور سراسری و برطبق ضوابط آموزش عالی و رعایت تمام مقررات و آیین‌نامه‌های آموزشی به پذیرش دانشجو اقدام کنند. همگامی دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاه‌های غیردولتی در توسعه‌ی آموزش عالی باعث رشد چشمگیری در تعداد دانشجویان این دانشگاه‌های در سال‌های اخیر شده است. (نمودار ۲)

دانشگاه‌های غیردولتی، به دلیل نوپایی می‌توانند در ایجاد و راه‌اندازی رشته‌های میان رشته‌ای نقش بسزایی را ایفا نمایند و به همین دلیل پاسخگویی مناسب برای نیازهای بخش صنعت در الگوی ارتباط خویش - فرمای صنعت و دانشگاه تلقی می‌شوند.

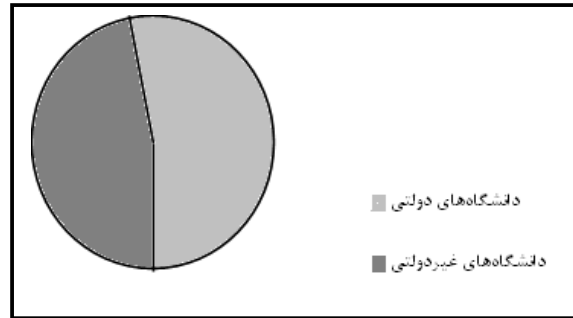
به‌علاوه، رشد متوازن و منطقی این دانشگاه‌ها در کشور باعث می‌شود تا بتوان در کنار هریک از واحدهای صنعتی خصوصی شده و با حمایت این صنایع نسبت به راه‌اندازی دانشگاه‌های غیرانتفاعی با هدف تربیت نیروی مورد نیاز این گروه از صنایع اقدام کرد.

هزینه‌کرد منطقی در دانشگاه‌های غیردولتی نیز سبب خواهد شد تا این دانشگاه‌ها با مصرف بهینه‌ی منابع بتوانند از یک سو باعث جذب منابع از صنایع و از سوی دیگر تربیت نیروهایی با دیدگاه‌های مبتنی بر مدیریت سیستم‌های اقتصادی شوند.

مقاله به آن اشاره شده است.

منابع

۱. سیاست‌ها و راهبردهای علم، فناوری و فرهنگ، انتشارات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۸۱.
۲. نیلی، مسعود و همکاران، خلاصه‌ی مطالعات طرح استراتژی توسعه‌ی صنعتی کشور، مؤسسه انتشارات دانشگاه صنعتی شریف، تهران، ۱۳۸۲.
۳. شفیعی، مسعود، ارتباط صنعت و دانشگاه: آینده‌ای تابناک، پیشینه‌ای تاریک، انتشارات دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۸۴.
۴. شفیعی، مسعود، راهبرد توسعه‌ی ملی با نگاهی به تجربه‌ی انگلستان، انتشارات کتابخانه صدر، ۱۳۸۰.
۵. شفیعی، مسعود، ارتباط دانشگاه و صنعت: موانع اساسی و راهکارهای توسعه‌ای، مجموعه مقالات هشتمین کنگره سراسری همکاری‌های دولت، دانشگاه و صنعت برای توسعه‌ی ملی، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، تهران، ۱۳۸۳.
۶. شفیعی، مسعود، بررسی تطبیقی ارتباط صنعت و دانشگاه در جوامع توسعه‌یافته و درحال توسعه، مجموعه مقالات نهمین کنگره‌ی سراسری همکاری‌های دولت، دانشگاه و صنعت برای توسعه ملی، سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران، تهران، ۱۳۸۴.
۷. شفیعی، مسعود، مجموعه‌ی مستندسازی ارتباط صنعت و دانشگاه، وزارت صنایع، ۱۳۸۴.
۸. پولاک، ژاک، سیاست‌های مالی و فرایند توسعه، انتشارات سازمان حسابرسی، ۱۳۸۴.
۹. مصلی‌نژاد، غلامعباس، دولت و توسعه‌ی اقتصادی در ایران، نشر قومس، ۱۳۸۴.
۱۰. عظیمی، حسین، مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران، نشر نی، ۱۳۷۲.
۱۱. ازکیا، مصطفی، جامعه‌شناسی توسعه، انتشارات کیهان، ۱۳۸۴.

نمودار ۲. درصد توزیع دانشجویان در دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی در سال ۱۳۸۵

نتیجه‌گیری

با اجرایی شدن اصل ۴۴ قانون اساسی و تغییر جایگاه‌های ساختاری در کشور، جایگاه دانشگاه‌ها و نحوه‌ی نقش‌آفرینی آنها نیز دستخوش تغییر می‌شود. رشد منطقه‌ای و غیر همگن، اتکای بیش از پیش به نوآوری مبتنی بر فناوری و نیز بازنگاری در نحوه‌ی هزینه‌کرد منابع مالی، از اهم تغییراتی است که در کشور رخ می‌دهد. به‌علاوه تغییر در جایگاه دولت از مجری به سیاستگذار نیز مؤلفه دیگری است که عملاً ارتباط وابسته به دولت یا دولت-فرما را ناکارآمدتر ساخته است.

برای تحقق توسعه در این فضای جدید، فارغ از تغییراتی که در جایگاه صنعت و دولت رخ می‌دهد، فعالیت‌ها و نقش دانشگاه در جامعه دچار دگرگونی می‌شود به نحوی که دیگر نمی‌توان با بهره‌گیری صرف از دانشگاه‌های دولتی به ارتباط هدفمند صنعت و دانشگاه و نهایتاً توسعه‌ی ملی امیدوار بود. لذا توسعه‌ی هدفمند دانشگاه‌های غیردولتی موضوعی است که باید به دقت نظر مورد توجه قرار گیرد که در این